

Стан та перспективи розвитку природно-заповідних територій Волині*Роботу виконано на кафедрі лісового та садово-паркового господарства СНУ ім. Лесі Українки*

Стаття висвітлює актуальну проблему перспектив розвитку природно-заповідних територій Волині. Одним із головних завдань дослідження автора було здійснити оцінку динаміки створення природно-заповідного фонду (ПЗФ) Волинського Полісся. Під час дослідження використано метод структурного аналізу, описовий та статистичний методи. Значну увагу автор звертає на кількісних показниках об'єктів ПЗФ Волині, а також їх площі. Наголошено, що він охоплює вісім категорій територій та об'єктів загальнодержавного й місцевого значення, із них 24 об'єкти мають загальнодержавний статус. Уміщено таблиці, які відображають мережу ПЗФ та динаміку станом на 01.01.2011 р.

Автор підсумовує, що на часі створення єдиної екологічної мережі в межах України та продовження проектних розробок гідротехнічних споруд.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, заказник, об'єкт, заповідна територія.

Козлюк Л. М. Стан и перспективы развития заповедных территорий Волини. Статья освещает актуальную проблему перспектив развития заповедных территорий Волини. Одним из главных заданий исследования автора было осуществить оценку динамики создания заповедного фонда (ЗФ) Волинского Полесья. Во время исследования использован метод структурного анализа, описательный и статистический методы. Значительное внимание автор обращает на количественных показателях объектов ЗФ Волини, а также их площади. Отмечено, что он охватывает восемь категорий территорий и объектов общегосударственного и местного значения, из них 24 объекта имеют общегосударственный статус. Умещены таблицы, которые отображают сеть ЗФ и динамику состоянием на 01.01.2011 г. Автор подитоживает, что актуально создание единственной экологической сети в пределах Украины и продолжения проектных разработок гидротехнических сооружений

Ключевые слова: заповедный фонд, национальный парк, региональный ландшафтний парк, заказник, объект, заповедная территория.

Kozlyuk L. M. Condition and Prospects for the Development of Nature Reserves Within the Territory of Volyn. The article lights up the issue of the day of prospects of development naturally commandment territories of Volhynia. One of main tasks of research of author it was to carry out the estimation of dynamics of creation naturally commandment to the fund (PZF) of Volhynia Polissya. During research the method of structural analysis, descriptive and statistical methods, is used. An author turns considerable attention on quantitative indexes of objects of PZF of Volhynia, and also their area. It is marked that he engulfs eight categories of territories and objects of national and local value from them 24 objects have national status. Tables which represent the network of PZF and dynamics by the state on 01.01.2011 are fitted An author summarizes, that topically creation of the unique ecological network within the limits of Ukraine, and continuation of project developments of hydrotechnical buildings

Key words: natural-protected fund, national natural park, local landscape park, nature reserve, unit, protection territory.

Постановка проблеми та її значення. Проблема взаємодії суспільства і природи, її регіональні особливості та загальні закономірності завжди були в центрі уваги науковців і широкої громадськості. В наші дні ця проблема набула нового змісту, наслідки її безпосередньо впливають як на природний стан навколишнього середовища, так і на різні сторони матеріального та духовного життя сучасного суспільства.

До глибоких змін природних ландшафтів, зумовлених широкомасштабними осушувальними меліораціями, додалися зміни, зумовлені посиленням евтрофування, органічного, мінерального і токсичного забруднення. Територія Волинського Полісся із середини 1960-х до 1980-х рр. була об'єктом гідротехнічного будівництва з упровадженням інженарних проектів без достатнього екологічного обґрунтування, що й призвело до порушення екологічної рівноваги, викликало деградацію природних систем. Важливим напрямом подолання кризової ситуації, відновлення і збереження природного стану довкілля є створення природних заповідників, національних і регіональних ландшафтних парків, заказників, ботанічних садів тощо.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідження природно-заповідного фонду Волинської області здійснював М. Химин, який частково висвітлює питання фрагментального дослідження флори та фауни, проаналізував динаміку їх чисельності, виділив перспективи розвитку ПЗФ, пов'язані з цим проблеми та окремі заходи їх охорони [7]. Він також досліджував виділення природно-заповідного фонду Волинського Полісся у Волинській області та визначав пріоритетні завдання його розвитку, відтворення і використання окремих компонентів [10]. Проте дослідження заповідних територій Волині й надалі потребує подальшого вивчення, зокрема сучасного стану ПЗФ, його видового складу, аналіз особливостей, дослідження зникаючих видів флори та фауни на території Волині, організацію об'єктів та екотехногенних факторів, що впливають на природно-заповідний фонд.

Формування мети і завдання статті. Мета дослідження полягає у вивченні характеристик об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) Волинської області, мережі цього фонду за значенням і категоріями. Також одним із завдань дослідження є оцінка дієвості створення об'єктів природно-заповідних територій Волині за період з 1988 по 2011 р.

Матеріали і методи. В основі дослідження лежать власні матеріали автора, зібрані у 2000–2011 рр. під час екологічного-флористичного обстеження відповідних територій. Використано також матеріали науковців, зокрема М. Хими́на.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Волинська область розміщена на північному заході України між 51°17' і 50°54' північної широти та між 23°38' і 26°06' східної довготи і межує на заході з Республікою Польща, на півночі – з Республікою Білорусь, на сході – з Рівненською областю, на півдні – із Львівською областю.

Площа області становить 20,1 тис. км² (201 447 га), або 3 % від загальної території України.

Поверхня області рівнинна, із загальними нахилом у північному напрямку. Максимальна височина над рівнем моря – 292 м, мінімальна – 139 м.

Клімат області помірноконтинентальний, із м'якою зимою і теплим вологим літом. Пересічна температура повітря січня – 4,6 °С (абсолютний мінімум – 39 °С), а липня +18,8 °С (абсолютний максимум +39 °С). Середня кількість опадів 550–640 мм, середня висота снігового покриву 11–13 см.

На території Волинської області протікає 130 річок. У північно-західній частині області проходить Головний Європейський вододіл, який розділяє басейн Чорного і Балтійського морів, зокрема басейнів Дніпра (р. Прип'ять, Стир, Стохід, Турія) і Західного Бугу. Для річок характерне переважно снігове живлення (60–70 %).

На території області є 220 озер загальною площею 14 398 га, більшість із них – карстового походження, зокрема групи Шацьких, Згоранських, Кримнівських озер, менше озер заплавної типу. В результаті осушувальної меліорації в області окремі озера, передусім Шацької групи (Світязь, Прибич), частково обміліли.

Болота області складають близько 350 тис. га, із них торфовища – 40 тис. га. Значну частину боліт (310 тис. га) осушено протягом останніх кількох десятиліть, що негативно позначалося на загальному гідрологічному режимі річок, озер, лук, призвело до часткової їх деградації, а також вплинуло на зміни умов зростання рослинності й розмноження тварин, у тому числі занесених до Червоної книги України.

Загалом флора судинних рослин області становить 1525 видів, у тому числі – 343 інтродуценти і культивати. На території області існує 72 види рослин, занесених до Червоної книги України.

Фауна хребетних області складає 387 видів, із них за класами: круглороті – 1, риби – 34, земноводні – 12, плазуни – 7, птахи – 269, ссавці – 64. На території області є 94 види тварин, занесених до Червоної книги України [2, 4].

На території області вже понад три десятиліття існує своєрідна мережа природно-заповідного фонду (ПЗФ). Спочатку серед природно-заповідного фонду домінували переважно дрібні об'єкти, здебільшого пам'ятки природи, менше було заказників. За період з 1988 до 2011 р. кількість об'єктів природно-заповідного фонду збільшилась із 157 до 368, а загальна площа природно-заповідного фонду – із 7490,00 га до 179353,52 га. В області станом на 01.01.2011 р. існує 368 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 179 353, 52 га. Відсоток заповідності по області відповідно до площі становить 8,9 %.

Досліджено, що сучасний природно-заповідний фонд Волинської області нараховує вісім категорій територій та об'єктів загальнодержавного й місцевого значення. Із них 24 об'єкти мають статус загальнодержавного значення, а саме: природний заповідник (1), національний природний парк (1), заказники (15), ботанічний сад (1), пам'ятки природи (3), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (3). Їхня загальна площа – 59843,10 га, або ж 33,4 % усієї площі природно-заповідного фонду (табл. 1).

Таблиця 1

Мережа природно-заповідного фонду Волинської області за значенням і категоріями*

Категорія об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення		Об'єкти місцевого значення		Разом	
	кількість, шт	площа, га	кількість, шт	площа, га	кількість, шт	площа, га
<i>Природні заповідники</i>	1	2975,70	-	-	1	2975,70
<i>Національні природні парки</i>	1	48 977,00	-	-	1	48977,00
<i>Регіональні ландшафтні парки</i>	-	-	1	22626,03	1	22623,03
<i>Заказники, всього</i>	15	7731,80	198	81842,95	213	89574,75
у т. ч. ландшафтні	8	6026,70	26	12806,30	34	18833,00
лісові	-	-	37	5118,90	37	5118,90
ботанічні	6	1384,60	26	1249,50	32	2634,10
загальнозоологічні	1	320,50	32	34411,65	33	34732,15
орнітологічні	-	-	15	3570,90	15	3570,90
іхтіологічні	-	-	60	24595,60	60	24595,60
загальногеологічні	-	-	1	90,10	1	90,10
<i>Пам'ятки природи, всього:</i>	3	120,00	113	456,71	116	576,71
у т. ч. комплексні	1	30,00	-	-	1	30,00
ботанічні	-	-	91	298,07	91	298,07
зоологічні	-	-	7	45,00	7	45,00
гідрологічні	2	90,00	15	113,64	12	203,64
<i>Заповідні урочища</i>	-	-	24	14517,60	24	14517,60
<i>Ботанічні сади</i>	1	10,00	-	-	1	10,00
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>	3	28,60	8	67,13	11	95,73
Разом	24	59843,10	344	119510,42	368	179353,52

*Згідно з даними управління екології та охорони навколишнього середовища у Волинській області

Кількість територій та об'єктів місцевого значення – 344 одиниці загальною площею 119510,42 га, або ж 66,6 % площі природно-заповідного фонду. Серед цих категорій особливо цінним для Волині є регіональний ландшафтний парк «Прип'ять – Стохід». Найбільша кількість об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення – це заказники (213), із них ландшафтних – 34, лісових – 37, ботанічних – 32, загальнозоологічних – 33, орнітологічних – 15, іхтіологічних – 1, гідрологічних – 60, загальногеологічних – 1, пам'яток природи – 116, заповідних урочищ – 24, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – 11 й ботанічний сад – 1.

Серед категорій ПЗФ домінують заказники та пам'ятки природи, менше заповідних урочищ, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. У Волинській області немає лише окремих категорій заповідних територій, зокрема дендрологічних парків, ентомологічних і палеонтологічних заказників, які передбачені чинним законодавством. Недостатня кількість іхтіологічних та загальногеологічних заказників унеможливило повноцінне збереження окремих цінних водойм для охорони аборигенної іхтіофауни і збереження окремих геологічних, геоморфологічних комплексів (дюни, ками, морени тощо).

Динаміку створення заповідних територій в області можна простежити за табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка об'єктів природно-заповідного фонду області*

Рік	Площа ПЗФ області, га	Площа області, га	% до території області	Загальна кількість об'єктів, шт.
1988	7490,00	2 014 474	0,37	157
1982	23386,90	2 014 474	1,16	167
1983	23433,30	2 014 474	1,16	174
1985	51809,80	2 014 474	2,57	182
1986	58143,50	2 014 474	2,89	196
1991	58222,70	2 014 474	2,89	206
1993	64319,00	2 014 474	3,20	268
1996	89429,00	2 014 474	4,44	306
1997	105354,10	2 014 474	5,23	376
1998	112441,45	2 014 474	5,58	380
1999	133264,81	2 014 474	6,61	386
2000	134843,38	2 014 474	6,69	382
2001	137935,94	2 014 474	6,85	376
2002	137994,94	2 014 474	6,85	371
2003	155416,63	2 014 474	7,71	373
2004	161040,58	2 014 474	8,00	374
2005	163711,22	2 014 474	8,13	375
2006	166530,02	2 014 474	8,27	380
2007	170806,62	2 014 474	8,48	392
2008	170806,62	2 014 474	8,48	392
2009	170306,62	2 014 474	8,48	392
2011	179353,52	2 014 474	8,9	368

*Розроблено автором

Згідно з даними табл. 2 кількість об'єктів природно-заповідного фонду області з часом збільшується. У 1988–1991 рр. не було створено жодного об'єкта природно-заповідного фонду, а з 1991-го наступив новий період в утворенні природно-заповідного фонду і насамперед завдяки появі Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. [3].

Детально проаналізувавши дані табл. 2, можна ствердити, що територія ПЗФ області збільшилася на 171863,52 га, а кількість об'єктів – на 211 шт. Також збільшився відсоток заповідності області від 0,37 % до 8,9 %

Серед найцінніших територій області, що збереглися в природному стані, можна виділити:

- Шацький національний природний парк;
- регіональний ландшафтний парк «Прип'ять–Стохід»;
- заплава р. Прип'ять (Любешівський і Ратнівський райони) в межах водно-болотних угідь міжнародного значення;
- заплава р. Стохід (Камінь-Каширський, Ковельський, Любешівський і Маневицький райони) у межах водно-болотних угідь міжнародного значення;
- болото Черемське з навколишніми заболоченими лісовими масивами у Маневицькому районі;
- цінні лісові масиви Цуманського держлісгоспу;
- заплава р. Турії (Камінь-Каширський, Ковельський, Ратнівський, Старовижівський райони) [2, 4].

Загалом в області сформовано загальну мережу природно-заповідного фонду, яка значною мірою охоплює найцінніші території та окремі ділянки в аспекті збереження їх у природному стані охорони рідкісних рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, Європейського Червоного списку рослин і тварин, яким загрожує зникнення у світовому масштабі. Проте ще не всі території, які заслуговують на увагу, перебувають під охороною держави. Це стосується передусім розширення Шацького національного природного парку, утворення ПЗФ у межах водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення, у заплавах річок Прип'ять, Стохід, а також у заплавах інших річок (Турія, Стир, Вижівка) в окремих важкодоступних заболочених лісових масивах у Володимир-

Волинському, Камінь-Каширському, Ківерцівському, Ковельському, Любешівському, Маневицькому і Ратнівському районах.

Існує певна проблема зі збереженням та охороною рідкісних видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, що пов'язано з низьким рівнем вивченості, а щодо багатьох видів – із відсутністю даних, не кажучи вже про можливість оцінки популяцій тих чи інших видів в області. У зв'язку із цим окремі об'єкти можуть не відповідати своєму статусові. Загалом по області в об'єктах ПЗФ охороняється лише незначна частина мікропопуляцій видів, часто навіть і другорядних, в обласних чи регіональних масштабах [2, 5].

Внаслідок широкомасштабної меліорації, зокрема лісової, значних об'ємів рубок головного користування, використання отрутохімікатів у сільському господарстві, що призвело до зміни гідрологічного режиму та деградації природних угідь, браконьєрства і цілеспрямованого відстрілу соколоподібних птахів *Falconiformes*, помилково вважаючи їх за шкідників.

Є певний антропогенний вплив, пов'язаний із проїздами через територію природних заповідників лісокористувачів (держлісгоспи, рибгоспи тощо). Разом із тим наявність бортництва, незважаючи на аспект промислу, має більш позитивне значення для охорони тваринного світу, ніж мінімальний антропогенний вплив. Так, зокрема, борті (вушки) виконують певну роль навіть у заходах охорони та збереження тваринного світу. Наприклад, на даху борті виявлене гніздо сови бородатої, у покинутих вуликах гніздяться шпаки звичайні та інколи сиворакші (кандидат до Червоної книги України), не виключається можливість гніздування в них гоголя. Останні фактори свідчать про дефіцит дупел як місць гніздування дуплогніздових птахів. Так, зокрема, рекомендується залишати на ділянках, де проводяться санітарно-оздоровчі заходи, дуплисті та всихаючі дерева (не менше 10 таких дерев на 1 га), що передбачено також і «Санітарними правилами в лісах України». Для природних заповідників кількість таких дерев на 1 га можна збільшити у 2–3 рази.

Крім об'єктів ПЗФ, до природних територій, що підлягають особливій охороні, належать водноболотні угіддя міжнародного значення, зокрема «рамсарські угіддя», які розміщені в Шацькому, Любешівському, Ратнівському, Камінь-Каширському, Ковельському та Маневицькому районах, ці болота виділені для збереження їх як місць оселення водоплавних птахів.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, подальший розвиток заповідної справи в Україні передбачає створення єдиної національної екологічної мережі в межах держави, а об'єкти ПЗФ Волині мають стати елементами та основними природними ядрами цієї екомережі.

І сьогодні, незважаючи на наявність статусу ПЗФ та нормативно-правових гарантій щодо їх збереження, міжнародних зобов'язань України, існують загрози можливого погіршення стану навколишнього середовища на природно-заповідних територіях зникнення рідкісних видів рослин і тварин тощо. Це стосується насамперед продовження проектних розробок та реалізації окремих з них щодо водно-господарських заходів на річках, адаптованих під боротьбу зі шкідливою дією паводкових вод, так званих русловідновлювальних робіт, спорудження дамб із насосними станціями, осушення боліт, іншого гідротехнічного будівництва.

Отже, дослідження особливостей сучасного стану ПЗФ області свідчить про те, що рівень заповідності є посереднім, однак стан багатьох об'єктів не відповідає бажаному.

У перспективі планується надалі продовжувати дослідження за цією темою, зокрема докладніше вивчити прородно-заповідного фонд Волинської області, у т. ч. вплив господарсько-техногенних факторів на екологічний стан природно-заповідних територій Волині, а також на базі Шацького національного природного парку та ландшафтного регіонального парку «Прип'ять – Стохід» сформувати Волинський біосферний центр, який буде еталонним осередком збереження флористичного і фауністичного різноманіття Українського Полісся.

Список використаної літератури

1. Бережний І. В. Охорона природи // Природа Волинської області / за ред. К. І. Геренчука.– Л. : ЛДУ, 1975. – С. 125–134.
2. Державне управління екобезпеки у Волинській області. Волинське державне лісогосподарське об'єднання «Волиньліс». Природно-заповідний фонд Волинської області.– Луцьк : Інціал, 1999. – С. 4–5.
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456 від 16 червня 1992 р. // Екологічне законодавство України. – К. : Юніком, 2001.– С. 206–235.

4. Заповідні об'єкти Волинської області / укл. Й. Я. Романюк. – Луцьк, 1977. – 35 с.
5. Природа Волинської області / за ред К. І. Геренчука. – Львів : Вища шк., 1975. – 147 с.
6. Природно-заповідний фонд Волинської області / укл. Й. Я. Романюк. – Луцьк : [б. в.], 1987. – 65 с.
7. Природно-заповідний фонд Волинської області / М. Химин, В. Тудейко, О. Грицай та ін.– Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.
8. Проект організації регіонального ландшафтного парку «Прип'ять–Стохід» // за ред. О. Бондаря, М. Хими́на. – Луцьк : [б. в.], 1994. – С. 13–14.
9. Статистичні дані управління екології та охорони навколишнього середовища у Волинській області (станом на 01.01.2011 р.). – Луцьк : [б. в.], 2006. – С. 2.
10. Химин М. Стан збереження біорізноманіття у Волинській області // Збереження і моніторинг біологічного різноманіття в Україні. – К. : Нац. екоцентр України, 2000. – С. 97–100.

Стаття надійшла до редколегії
08.02.2013 р.